

მიხეილ ბახტაძე

კიდევ ერთხელ თამარ მეფის გარდაცვალების თარიღის შესახებ

საქართველოს ისტორიაში არსებობს მთელი რიგი მოვლენები, რომელთა დათარიღება აზრთა დიდ სხვადასხვაობას იწვევს. ასეთ კატეგორიას განეკუთვნება თამარის მეფობის პერიოდში მომხდარი ამბები. მაგალითად: გიორგი რუსის აჯანყება, კარის (ყარსის) აღება, ბასიანის ბრძოლა, თამარ მეფის გარდაცვალება. ამჯერად სწორედ უკანასკნელ საკითხს გვინდა შევეხოთ.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ძირითადად, თამარ მეფის გარდაცვალების სამი თარიღი გვხვდება 1207, 1210 და 1213 წლები¹ (თუმცა

¹ ამ საკითხთან დაკავშირებით იხილეთ: შ. დარჩიაშვილი. XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხები. შურნ.: „მნათობი“. 1975. №2; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 2002; „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (ცდა ტექსტის დადგენისა). კ. კეკელიძის რედაქციით. თბ. 1941; ს. კაკაბაძე, როდის მიიცივალა მეფე თამარი. გაზ.: „თემი“. 1912. №56; ს. კაკაბაძე, რუსთაველი და მისი „ვეფხისტყაოსანი“. თბ. 1969; თ. კენკეაშვილი. გარდაცვალება და დაკრძალვა თამარ მეფისა. თბ. 2010; ი. ლოლაშვილი. დავით სოსლანის აკლდამის საიდუმლოება. თბ. 1971; ი. ლოლაშვილი. თამარ მეფის აკლდამა გელათში. თბ. 1989; რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი. თბ. 2002; თ. ნატროშვილი, გ. ჯაფარიძე. ცდა ერთი თარიღის დადგენისა. შურნ.: „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974. №1-2; ჯ. ოდიშელი. მცირე ქრონიკები. თბ. 1968; ჯ. ოდიშელი. ქართული ისტორიული ქრონოლოგიის ერთი საკითხი. შურნ.: „ცისკარი. №1. 1976; თ. ჟორდანიას. ქრონიკები. ტ. I. ტფ. 1892 წ.; ბ. სილაგაძე. XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე. კრებ.: „საქართველო რუსთაველის ხანაში“. თბ. 1966; ბ. სილაგაძე. XIII საუკუნის დამდეგის საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიიდან. შურნ.: „მაცნე“. 1988. №2; ლ. ტუხაშვილი. „სოფლის ცხოვრება“. 1989. №114; ი. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. II. თხზულებანი ტ. II. თბ. 1983, გვ. 280, 383; გ. ჯაფარიძე. ვახუშტი და XII-XIII საუკუნეების საქართველოს ისტორიის ქრონოლოგიის ზოგიერთი საკითხი. თსუ შრომები. 1979. №206.

დასახელებულია 1212 და 1215/16 წლებიც). თითოეულ მათგანს გარკვეული არგუმენტაცია გააჩნია და ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული თუ რომელი მეცნიერი რომელ წყაროს ეყრდნობა. ჩვენი მიზანი არ არის დაწვრილებით განვიხილოთ თითოეული თარიღის დამადასტურებელი თუ უარსაყოფი არგუმენტები.

პირადად ჩვენ 1210 წელს ვემხრობით და შევეცდებით დამატებითი არგუმენტი მოვიყვანოთ აღნიშნული თარიღის სასარგებლოდ.

„ისტორიანი და აზმანი“ მოიპოვება შემდეგი სახის ცნობა – „გააზნაურდეს ქვეყანისა მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი, და გახელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა ამისსა, რომელი აწ ჩანს დაწერასა შინა ამისსა **ათერთმეტთა მოქცევათა** ჟამთა თამარ სამეფის სანატრელისათა, რომელმან სიმშვიდითა დავითიანითა, სიბრძნითა სოლომნიანითა, სიმხნითა და საურავთა დღესისთა ზვალისა არა მიგდებთა აღექსანდრიანითა, იპყრნა ზღვით პონტოსით ზღუადმდე გურგანისად და სპერითგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიისა იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვითთამდის“.² კ. კეკელიძემ ჩათვალა, რომ „ათერთმეტთა მოქცევათა“ არის თამარის მეფობის ხანგრძლივობის აღმნიშვნელი, მაგრამ, რადგან თამარს 11 წელი არ უმეფია, ტექსტი დროთა ვითარების გამო შერყენილად მიიჩნია, ჩაასწორა და „ათერთმეტთა“ ნაცვლად „ოცდაათერთმეტთა“ დაწერა³. სხვა არგუმენტებთან ერთად, კ. კეკელიძემ თამარის მეფობა განსაზღვრა რა 31 წლით, გარდაცვალების თარიღად 1215 წელი მიიღო, რადგან თამარის მეფობა 1184 წლიდან აითვალა (1184+31=1215).

სანამ შემდგომ მსჯელობას გავაგრძელებდეთ გვინდა „ათერთმეტთა მოქცევათა“-ს საკითხს შევეხოთ. მარიამისეულ და მაჩაბლისეურ ნუსხაში წერია „ათერთმეტთა“ და ასევე გაიმეორა ს. ყაუხჩიშვილმა.⁴

² ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II. 1959.

³ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (ცდა ტექსტის დადგენისა). კ. კეკელიძის რედაქციით, გვ. 17-20.

⁴ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. II 1959.

ა. კლიმაშვილის მიერ აღმოჩენილ ხელნაწერში წერია „ათორმეტთა“ და „ქართლის ცხოვრების“ ბოლდროინდელ გამოცემაში ამ ნუსხის ვარიანტია დაფიქსირებული.⁵ პირადად ჩვენ ვთვლით, რომ მარიამისეულ ნუსხას უფრო უნდა ვენდოთ. რაც შეეხება იმას, თუ რას ნიშნავს „ათორმეტთა მოქცევათა“, ამ შემთხვევაში კ. კეკელიძე ალბათ მართალი იყო. ძნელია აქ სხვა რამე ვიგულისხმოთ თუ არა თამარის მეფობის ხანგრძლივობა. ისიც ცხადია, რომ თამარს 11 წელი არ უმეფია, ისევე როგორც არც 21 და 41. ამიტომ კ.კეკელიძისეული აღდგენა – „ოცდაათორმეტთა მოქცევათა“ ჩვენი აზრით სწორია.

კ. კეკელიძის მსჯელობაში ერთი შეხედვით თითქოს ყველაფერი სწორია. მაგრამ აქ აუცილებლად გასათვალისწინებელია ერთი ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტი – როდიდან უნდა დაიწყოთ თამარის მეფობის ათვლა? თითქმის ყველა მკვლევარი გამეფების თარიღად 1184 წელს იღებს ანუ იმ წელს როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და თამარმა მარტო, დამოუკიდებლად დაიწყო მეფობა.

ჩვენი აზრით, ეს საკითხის არასწორი დაყენებაა და ვიზიარებთ ნ. შოშიაშვილის⁶ მოსაზრებას, რომ თამარის მეფობის ოფიციალური ათვლა იწყება არა 1184 წლიდან, როდესაც გიორგი III გარდაიცვალა და თამარი ერთპიროვნული მმართველი გახდა საქართველოს სამეფოსი, არამედ იმ წლიდან, როდესაც ის თანამოსაყდრედ აკურთხეს (კ. კეკელიძეს აღნიშნული აქვს, რომ ისინი, ვინც თამარის მეფობის ათვლას 1178 წლიდან იწყებენ მეფის გარდაცვალებას 1201 წელს ვარაუდობენო.⁷ სამწუხაროდ, ამასთან დაკავშირებით მეცნიერი არ ასახელებს არც კონკრეტულ პიროვნებებს და არც კონკრეტულ ნაშრომებს. ჩვენს მიერ ნანახ სამეცნიერო ლიტერატურაში კი მხოლოდ ნ. შოშიაშვილი აითვლიდა თამარის მეფობას 1179 წლიდან).

1177 წელს დაწყებული ორბელთა აჯანყება 1178 წელს დამთავრდა.⁸

⁵ ქართლის ცხოვრება. რ. მეტრეველის საერთო რედაქციით. 2009, გვ. 409.

⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. თბ. 1984, გვ.77, 100.

⁷ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ (ცდა ტექსტის დადგენისა). კ. კეკელიძის რედაქციით, გვ. 41.

⁸ რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი, გვ. 466-467.

ქართველი მემატიანის ცნობით, „შემდგომად ამისსა მეორესა წელიწადსა შეიყარა ყოვლითა სამეფოთა მისითა შემოქცეული ღანუყით ნაჭარმაგევს. შემყრელმან შჯღთავე სამეფოთა მისთამან აწკა დელოფალთა დელოფალი, ბედნიერი და სჯანი ცოლი მისი ბურღუხან და შვილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალეა თუალთა მათთა და მანიაკი ყოველთა მეფეთა და გურგუნი ყოველთა კელმწიფეთა. განრჩევითა და გამორჩევითა, განგებითა და გაგონებითა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდელთა მნებებელისათა მეფე ყო თამარ თანადგომითა ყოველთა პატრიარქთა და ეპისკოპოზთა, დიდებულთა იმიერთა და ამიერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა.“⁹ 1178 წლიდან „შემდგომად ამისსა მეორესა წელიწადსა“ – გამოდის 1179 წელი. სწორედ ამ თარიღიდან უნდა მოხდეს თამარის მეფობის ათვლა.

დავით IV აღმაშენებელი 1089 წელს გამეფდა და სწორედ აქედან ათვლება მისი მეფობა, მიუხედავად იმისა, რომ, ფორმალურად, გიორგი II-ის გარდაცვალებამდე (1108 ან 1112 წელი) დავით IV თანამოსაყდრე იყო (ისევე, როგორც თამარი 1184 წლამდე). ის რომ გიორგი II 1089 წლის შემდეგაც მეფედ ითვლებოდა ნათლად ჩანს, თუნდაც რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერიდან“, სადაც კრების მონაწილეთა ჩამოთვლა მეფეთ-მეფე გიორგით იწყება.¹⁰ მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის ყველა სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი V-ის მეფობის წლებად 1318-1346 ან 1314-1346 წლებია დასახელებული თავად გიორგი ბრწყინვალე საკუთარ მეფობას 1299 წლიდან ითვლიდა. ამის ნათელი დადასტურებაა მეფის სიგელი ივანე თორელისადმი. „მოვიდეს წინაშე ჩუენსა, ჩუენი დიდად ერთგული ივანე და გუეაჯა და მოგუახსენა, რათამცა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი მიგუებოდა ... გქონდეს შენ თორელ ივანესა კოჟრისა ძირსა მონასტერი ათენაგუენი ... დაიწერა ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი ინდიქტიონსა მეფობისა ჩუენისა ლთ კელითა კარისა მწიგნობრისა აბრაჰამ ავგაროზის ძისათა. ვამტკიცებ გიორგი“.¹¹ ინდიქტიონი „ლთ“ ნიშნავს გამეფე-

⁹ ქართლის ცხოვრება, გვ. 396.

¹⁰ ე. გაბიაძე-შვილი. რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა. თბ. 1978.

¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ი. დოლიძის რედაქციით. თბ. 1965, გვ. 97.

ბიდან 39-ე წელს. მეფის აღსაყდრების წლად თუ 1318 წელს ავიღებთ, საბუთი 1357 ($1314+39=1357$) წელს დაწერილი გამოდის, ხოლო თუ მეფობას 1314 წლიდან ავითვლი – 1353 ($1318+39=1353$) წელს მივიღებთ. ორივე აბსურდული თარიღია რადგან გიორგი V 1346 წელს გარდაიცვალა. ცხადია, რომ სიგელის შემდგენელი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1299 წელს მიიჩნევს (სიგელი 1338 წელს არის დაწერილი. $1299+39=1338$). რა თქმა უნდა ძნელი წარმოსადგენია, რომ სამეფო კარის მწიგნობარს მეფის აღსაყდრების თარიღი არ სცოდნოდა ან შეშლოდა.

ანალოგიური ვითარებაა თამარ მეფესთან დაკავშირებით. მაგრამ არსებობს კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტი. ბასილი ეზოსმოდღვრის თხზულებაში მოიპოვება ინფორმაცია, რომელიც, ჩვენი აზრით, პირდაპირ მიგვანიშნებს თუ რომელი წლიდან უნდა ავითვალოთ თამარის მეფობა. მემატთანე წერს, „ხოლო წარმოვთქვით ესეცა, რამეთუ **ოცდამესამედ, გინათუ მეოთხედ აღმავლობასა მეფობისა მისისა წელიწადსა იკითხა საქმე კარისა** რამეთუ მრავლით ჟამითგან ჰბრძოდეს სარგის თმოგველი, შალვა თორელი და მესხნი, გარნა ვერარაი ღონე ქნეს ალებისა, რამეთუ ზამთრის მკსინვარებისაგან და სიცივისა ულონი იყვნეს მოდგომად. ხოლო ჟამსა ყინვისასა წყლისაგან განყინულისა ვერ შეუძლებდეს ბრძოლად, გარე-შემოუხუნეს ყოველნი ციხენი და სოფელნი და იგი მხოლოდ მარტოდ ჰქონდათ სპარსთა. ამისთვის განიზრახა კეთილითა გონებითა **და წარავლინა დავით** ზემოთ ლაშქრითა. წაატანა ზაქარია და ივანე და უბრძანა, რათა დადგენ მუნ და ძლიერად ეომონ. და ხანგრძლად იქმნა ესე და თვით თამარ დადგა ჯავახეთს და მუნ მოელოდა ამბავსა მათსა. ხოლო ივინი მივიდეს და ებრძოლნეს უკუე შეკრულსა მას ღობესა წყლისათვის. და მრავალთა შინა დღეთა განტეხეს ადგილი იგი. და გამოიცალა წყალი და მის თანა უმრავლენი მოქალაქენიცა. ხოლო დაშთომილთა მათ ითხოვეს **დავითისაგან**, რათა თვით თამარ მივიდეს და მას მიენდვნენ, რამეთუ ეშინოდათ სიტყუათა მათთათვის გინებისათა, რომელთა ციხით გამო იტყოდეს პირველ. მაშინ მოაჯსენეს ესე ყოველი თამარს. ხოლო იგი მივიდა და მოიხუნეს ციხოვანთა მათ კლიტენი წინაშე ძისა მისისა გიორგისა და

მერმე თამარის წინაშე და ითხოვდეს მშუკლობასა და ფიცსა, რათა არა განსცეს კარი, ვითარ ანისი და ღვინი არამედ სამეფოდ დაიმჭიროს. ამისთვის მისცა სიტყუა მტკიცე და უბრძანა ძესა თვისსა გიორგის რათა შევიდეს და თვთ მოითუალოს ქალაქი და ციხე. რომელი-ესე ესრეთ იქმნა და ესე ერთი ქალაქი და ციხე თვისად დაიმჭირა.“¹²

მთელი ამ ნაწყვეტიდან ჩვენთვის მთავარია შემდეგი – თავისი მეფობის ოცდამესამე ან ოცდამეოთხე წელს თამარი ქალაქ კარის საკითხით დაინტერესდა. რადგან ამ დროისათვის ქალაქი კვლავ მუსლიმთა ხელში იყო, მეფემ კარის ასაღებად დავით სოსლანი გაგზავნა. საბოლოოდ ქალაქის მცხოვრებლებმა ბრძოლას ვეღარ გაუძლეს და დასდნენ.

სანამ შემდგომ მსჯელობას გავაგრძელებთ, საჭიროა კიდევ ერთი საკითხი გავარკვიოთ – კარის აღება ბასიანის ბრძოლამდე მოხდა თუ ბასიანის ბრძოლის შემდგომ და თავად ეს ბრძოლაც რომელ წელს გაიმართა. ბასილი ეზოსმოდღერის მიხედვით ჯერ გაიმართა ბასიანის ბრძოლა, შემდეგ ქართველებმა დალაშქრეს ტრაპიზონის მხარე და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიკავეს ქალაქი კარი.¹³ ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატიენეს მიხედვით, „მოვიდა რუქნადინი ...მიეგებნეს ბასიანის ქუეყანასა, გაიქციეს ... ამისა შემდგომად აიღეს კარი.“¹⁴ მაგრამ „ისტორიანი აზმანის“ მიხედვით, ქართველებმა ჯერ კარი აიღეს და შემდეგ კი ბასიანის ბრძოლაში რუმის სულთანიც დაამარცხეს¹⁵. ქართველ მეცნიერთა შორისაც არ არის ერთიანობა იმასთან დაკავშირებით თუ პირველად რომელი მოვლენა მოხდა. თავის დროზე გ. ალასანია წერდა, „აზრი იმის შესახებ, რომ ბასიანის ბრძოლა წინ უსწრებდა ტრაპიზონის საკეისროს შექმნასა და ყარსის აღებას, ამჟამად უარყოფილია.“¹⁶ ჩვენ მკვლევართა იმ ნაწილს ვეთანხმებით, რომლებიც თვლი-

¹² ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 508.

¹³ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 498-509.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 354.

¹⁵ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 462-463.

¹⁶ გ. ალასანია. ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის. ჟურნ.: „მაცნე“. ისტორიის სერია. 1975. №1, გვ. 89.

ან, რომ კარის აღება წინ უძღოდა ბასიანის ბრძოლას¹⁷. კარის (ყარსის) აღება იყო ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი რამაც რუქნადინს საქართველოს წინააღმდეგ გამოლაშქრება გადააწყვეტინა.

მიუხედავად იმისა ბასიანის ბრძოლა უფრო ადრე მოხდა თუ კარის აღება, ერთი რამ ცხადია – დროის მხრივ, ამ ორი მოვლენის ერთმანეთისაგან ძალიან დაშორება არ შეიძლება. ბასიანის ბრძოლა 1202 წლის 27 ივლისს გაიმართა.¹⁸ კარის აღებაც 1202-1203 წლებში უნდა მომხდარიყო.

თუ თამარის მეფობას 1184 წლიდან ავითვლით, ბასილი ეზოს-მოძღვრის ცნობაზე დაყრდნობით გამოვა, რომ ქართველების მიერ კარის აღება 1207 ($1184+23=1207$) ან 1208 ($1184+24=1208$) წელს განხორციელდა. ეს კი შეუძლებელია, რადგან ყველაფერს რომ თავი დაგანებოთ ამ დროს დავით სოსლანი ცოცხალი აღარ არის. დავითი 1204-1205 წელს გარდაიცვალა,¹⁹ თუ უფრო ადრე არა.²⁰

ჩვენი აზრით, ყველაფერი თავის ადგილზე დგება თუკი თამარ მეფის ზეობის ათვლას 1179 წლიდან დავიწყებთ. ასეთ შემთხვევაში გამოდის რომ ქართველებმა კარი 1202 ($1179+23=1202$) ან 1203 ($1179+24=1203$) წელს აიღეს.

მთელი ეს მსჯელობა იმისთვის დაგეგმირდა, რომ გვეჩვენებინა – ჩვენი აზრით, ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებაში დაცული ცნობა თავად მიგვანიშნებს, რომ თამარის მეფობის ათვლა 1179 წლიდან უნ-

¹⁷ რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, მეფე თამარი, გვ. 573.

¹⁸ გ. ალასანია. ბასიანის ბრძოლის თარიღისათვის, გვ. 89-92; 1202 წლით არის დათარიღებული ბასიანის ბრძოლა საქართველოს ისტორიის ნარკვევებში (შ. ბადრიძე. საშინაო და საგარეო პოლიტიკა XIII ს. 10-20-იან წლებში. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. III. თბ. 1979, გვ. 331) და ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევებში (რ. მეტრეველი. საქართველოს სახელმწიფო საერთაშორისო არენაზე XII საუკუნის მიწურულსა და XIII საუკუნის დამდეგს. თამარ მეფის დიპლომატია. ქართული დიპლომატიის ისტორია. ტ. I. თბ. 1998, გვ. 331).

¹⁹ ბ. სილაგაძე. XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი აბნ აღ-ასირის ცნობათა შექსე, გვ. 125; ჯ. ოდიშელი. მცირე ქრონიკები გვ. 122.

²⁰ ნ. შოშიაშვილი. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. III. თბ. 1979, გვ. 341: დავითის გარდაცვალება 1203/04 წლით თარიღდება.

და დავიწყეთ.

ეხლა კი მთავარ საკითხს დავუბრუნდეთ. როდის გარდაიცვალა თამარ მეფე? თუ გამეფების თარიღად 1179 წელს ავიღებთ, მაშინ თავად კ. კეკელიძის დასაბუთებიდან გამომდინარე ვიღებთ 1210 (1179+31=1210) წელს, როგორც მეფის გარდაცვალების თარიღს. გვიჩნდება კიდევ ერთი დამატებითი არგუმენტი 1210 წლის სასარგებლოდ.

რაც შეეხება 1213 წელს და ივანე ჯავახიშვილისეულ არგუმენტაციას ამ თარიღისა, შეიძლება ითქვას შემდეგი – ივ. ჯავახიშვილმა 1213 წელი აიღო ერთადერთი მიზეზის გამო. „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით თამარი გარდაიცვალა ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ. ზაქარიას გარდაცვალების თარიღი კი 1212 წელია და აქ სადავო არაფერია. მაგრამ მართლაც ისე განვითარდა მოვლენები როგორც ამას ქართველი მემატთანე წერს? შ. დარჩიაშვილმა ბაგავანის წარწერასა და კირაკოს განმკაცვის ცნობაზე დაყრდნობით, ჩვენი აზრით, დამაჯერებლად უჩვენა, რომ თამარ მეფე ზაქარია მხარგრძელზე ადრე გარდაიცვალა.²¹ მოვლენათა ასეთ თანმიმდევრობას მხარს უჭერს ე.წ. ლაშა-გიორგის დროინდელი მემატთანეც. ეს უკანასკნელი პირდაპირ წერს, რომ გიორგი IV-ს „გამგედ და განმზრახად“ ყავდნენ მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი.²²

ჩვენი აზრით, თამარი ზაქარიაზე ადრე გარდაიცვალა. ასეთ შემთხვევაში ასახსნელია თუ რატომ არის „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში დაცული ინფორმაცია, რომ ზაქარია მხარგრძელი თამარ მეფეზე ადრე გარდაიცვალა. ბ. სილაგაძის აზრით, „თხზულება თამარის მეფობიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ არის დაწერილი, როცა მის ავტორს არათუ ამა თუ იმ ამბის თარიღი, არამედ თვით ამბების თანმიმდევრობაც აღარ სცოდნია“.²³ რა თქმა უნდა, ნებისმიერ მემატთანე-

²¹ შ. დარჩიაშვილი. XIII საუკუნის დასაწყისის საქართველოს ქრონოლოგიის საკითხები, გვ. 153.

²² ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 356.

²³ ბ. სილაგაძე. XII-XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი აბნ ალ-ასირის ცნობათა შუქზე.

ნეს შეიძლება მოსვლოდა შეცდომა. შესაძლოა არეოდა ლაშქრობებისა ან ქალაქების დაკავების თანმიმდევრობა, ისევე როგორც ამა თუ იმ პიროვნებათა გარდაცვალების თანმიმდევრობაც. მაგრამ აქ არის ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი – საქმე ეხება საქართველოს მეფისა და იმ პერიოდის ყველაზე უფრო გავლენიანი ფეოდალის, ამირსპასალარ-მან-დატურთუხუცეს ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების საკითხს. ამ შემთხვევაში, ჩვენი აზრით, შეცდომა ნაკლებად მოსალოდნელია.

„ისტორიანი და აზმანის“ ავტორს, ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალების შემდეგ აღწერილი აქვს ორად-ორი კონკრეტული ფაქტი და ორივე ივანე მხარგრძელს ეხება. ერთია ივანესთვის ათაბაგობის ბოძება და მეორე – დილოელთა და ფხოველთა ამბოხი, რომელიც ათაბაგმა ჩაახშო.²⁴

ძალიან საინტერესოდ არის აღწერილი ივანესთვის ათაბაგობის ბოძების სცენა. ზაქარიას გარდაცვალების შემდეგ მეფემ გადაწყვიტა ამირსპასალარობა ივანესთვის გადაეცა, რაზეც ამ უკანასკნელმა მიუგო, „პატივი ესე, რომლითა პატივგაცემიეს ჩემდა, დიდად დიდი არს და მე უღირს ვარ. ესრეთ შემიწყალე, ძმისა ჩემისა სახელსა ჩემ ზედა არა ახსენებდნენ, რათა არა მრცხუენეს ნაცვლად მისა ღვთამად, არამედ ათაბაგობითა პატივ-მეც. **საქართველოსა არა არს წესად და კვლად თქვენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა** და ამით განადიდე წყალობა შენი ჩემ ზედა, რომე ახალსა და უაღრესსა პატივსა ღირს მყო და **ათაბაგობა მიბოძო.**“²⁵ ძალიან უცნაური სიტუაციაა აღწერილი. ქვეშევრდომი მეფეს უბედავს, რომ უარი უთხრას მისთვის შეთავაზებულ საკვლეოზე და მანამდე სამეფოში არ არსებული და ეხლა საგანგებო მისთვის შესაქმნელი თანამდებობა – ათაბაგობა²⁶ ითხოვოს. პირადად

²⁴ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 477-479.

²⁵ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 477.

²⁶ ათაბაგობა ქართული სახელმწიფოს მართველობის სისტემისათვის სავსებით ზედმეტი თანამდებობა იყო. უფრო მეტიც, როგორც მართებულად არის აღნიშნული ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ათაბაგი მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელის „კონკურენტი“ გახდა და დიდად შეუწყო ხელი ამ მეტად მნიშვნელოვანი და საჭირო თანამდებობის „დამცრობასა“ და საერთოდ გაქრობასაც.

ჩვენთვის ძნელად წარმოსადგენი და დასაჯერებელი ფაქტია, რომ ივანე მხარგრძელს ასეთი თავხედობა გაეხდებოდა მეფისათვის. მემკვიდრის თუ ვენდობით ივანემ თამარ მეფეს განუცხადა, რომ „საქართველოსა არა არს წესად და ხელად თქუენ მეფეთა წინაშე ათაბაგობა“. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა იმავე „ისტორიანი და აზმანში“ დაცული შემდეგი ცნობა, „აკამომდე კარი თურქთა ჰქონდა. წარავლინა ლაშქარნი გარედგომად და ცნეს თურქთა, დაავდეს კარი და ივლტოდეს. ხოლო მეფემან აილო და მიითუალა კარი და დაუტევა კარისა მცველად ახალციხელი ივანე და აჩინა მონაპირედ და უბოძა ათაბაგობა და ამირთამირობა.“²⁷ ჩნდება საინტერესო კითხვა, ვინ იყო პირველი ათაბაგი ივანე ახალციხელი თუ ივანე მხარგრძელი?

თავის დროზე ლ. ტუხაშვილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ ათაბაგობა საქართველოში შემოღებულ იქნა დაახლოებით 1205-1206 წელს,²⁸ ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მიიღო მხარგრძელთა და თორელ-ახალციხელთა საგვარეულო ურთიერთბრძოლაში გამარჯვების შემდეგ პირველი ათაბაგისაგან, ივანე ახალციხელისაგან განსხვავებული შინაარსით. საუფლისწულო მამულების მართვას დაემატა მხარგრძელთა (თმოგველებისა და გაგელების გამოკლებით) სამმართველო ოლქების კოლექტიური მმართველობის გაფორმებაც. ივანე გახდა არა მთელი საქართველოს, არამედ მხოლოდ ერთი რეგიონის ათაბაგი. ათაბაგობის მიღებით დასრულდა მხარგრძელთა სამოხელეო მფლობელობის სამამულო მფლობელობად გადაქცევის ევოლუცია. XII-XIII საუკუნების საქართველოსათვის ეს უაღრესად ტიპური მოვლენა შედარებით გაამძაფრა თამარის ნაადრევმა სიკვდილმა (1207) და ლაშას კუროთხევის დაგვიანებამ (1210), რამაც ხელი შეუწყო ივანე ათაბაგის „მამობრივი“ ზრუნვის მითის შექმნასა და მხარგრძელთა პანეგერიკას.²⁹

ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ მოსაზრებას, რომ პირველად ათაბაგო-

²⁷ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 462

²⁸ როგორც ჩანს მეცნიერი თვლიდა, რომ ქართველებმა კარი 1205 ან 1206 წელს აიღეს.

²⁹ ნ. ბერძენიშვილის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. ჟურნ.: „მაცნე“. ისტორიის სერია. 1975. №3, გვ. 164.

ბა სწორედ ივანე ახალციხელს ებოძა. რამ გამოიწვია ახალი თანამდებობის შემოღება და რა უფლება-მოვალეობები გააჩნდა მას უცნობია. ამჯერად ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს ამ მეტად საინტერესო საკითხის კვლევა. ივანე მხარგრძელმა ათაბაგობა მართლაც ივანე ახალციხელის შემდგომ მიიღო. თუმცა ჩვენ არ ვიზიარებთ დებულებას ივანე მხარგრძელის საქართველოს მხოლოდ ერთი კუთხის ათაბაგობის შესახებ, ის საქართველოს სამეფო კარის ათაბაგი იყო.

ძნელი სათქმელია, თუ რატომ ჩამოართვეს ათაბაგობა ივანე ახალციხელს და გადასცეს ივანე მხარგრძელს. შესაძლოა მხოლოდ ვარაუდების გამოთქმა. ჩვენი აზრით, სამეფო კარზე სამონღოლო ცვლილებების განხორციელება 1210 წელს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ტახტზე ახალგაზრდა მეფე გიორგი IV ავიდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც მემატთანეს ცნობით, „და იყუნეს გამგედ და განმზრახად ყოველთა საქმეთა მისთა მისისავე მშობლისობითგან მხარგრძელი ზაქარია, მანდატურთუხუცესი და ამირსპასალარი და ივანე ათაბაგი“.³⁰ ალბათ, ზაქარია და ივანე მხარგრძელებმა მთელი თავისი გავლენა გამოიყენეს და ახალციხელთა საგვარულოს ათაბაგობა ჩამოართვეს. ცხადია ეს დაძაბავდა ურთიერთობას ამ ორ საგვარეულოს შორის, თუ საერთოდ მტრობას არ ჩამოაგდებდა. ჩვენი აზრით, სწორედ ამის მერე დაიწყო დაპირისპირება ამ ორ საგვარეულოს შორის (თუმცა შესაძლოა მანამდეც არსებობდა). ამიტომ იყო ალბათ, რომ 1225 წელს გარნისის ბრძოლაში ივანე მხარგრძელმა დამხმარე ძალა არ გაუგზავნა ძმებ ახალციხელებს და ეს უკანასკნელები სასიკვდილოდ გასწირა. აკი პირდაპირ წერს ჟამთააღმწერელი, „იტყვიან **შურითა ყო** ახალციხელთა შალვა და ივანესითა“.³¹ ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ტექსტში საგანგებოდ იქნა ჩართული გამოგონილი, არარეალური სიუჟეტი – ივანე მხარგრძელისათვის ვითომდა თამარ მეფის მიერ ათაბაგობის ბოძების შესახებ – რათა შექმნილიყო მხარგრძელთა მიერ ათაბაგობის მიღების „კარგი“ ვერსია. ამისთვის კი საჭირო იყო, რომ თამარ მეფე

³⁰ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 356.

³¹ ქართლის ცხოვრება. თბ. 2009, გვ. 536.

ზაქარიაზე გვიან გარდაცვლილიყო. დიდოელთა და ფხოველთა წინააღმდეგ ლაშქრობაც სწორედ ივანეს განდიდებისა და წარმოჩენის მიზნით არის ასე დაწვრილებით და მაღალფარდოვნად აღწერილი.

ჩვენი აზრით, „ისტორიანი და აზმანის“ ინფორმაცია თამარ მეფის ზაქარია მხარგრძელზე გვიან გარდაცვალების შესახებ საგანგებოდ, კონკრეტული მიზნით, არის შეთხზული, თხზულებაში ჩართული და რეალობას არ შეესაბამება.

ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულებაში დაცული ცნობა დამატებითი არგუმენტია იმისათვის, რომ თამარის მეფობის ათვლა 1179 წლიდან დავიწყოთ. რადგან „ისტორიანი და აზმანის“ მიხედვით თამარის მეფობა 31 წელი გრძელდებოდა, მეფის გარდაცვალება 1210 წელს უნდა ვივარაუდოთ.

Mikheil Bakhtadze

ONCE MORE AGAIN ABOUT THE DATE OF QUEEN TAMAR`S DEATH

Summary

Mainly, in Georgian historiography, we meet the following dates of death of Queen Tamar – 1207, 1210 and 1213 (however, 1212 and 1215/1216 are also mentioned). K. Kekelidze took year 1215 as date of Queen Tamar`s death. He counted that she was ruling over the country for 31 years and he began calculating from year 1184. ($1184+31=1215$). Here we should take into account one very important fact – which year should we take as a date of Queen Tamar`s coronation? Almost every historian takes year 1184 as date of her coronation, the year when King George III died and Tamar began ruling country alone. We agree with the opinion of N.Shoshiashvili, that date of Tamar`s coronation is year 1179. In this case we get year 1210 ($1179+31=1210$), as date of Queen`s death.